

Zestdtnění vlasti

Před časem kolovala stať Petra Pitharta « Pokus o vlast »*. Vyvolala několik polemik, na které P. Pithart odpověděl článkem « Odvalu myslet » : Oba texty mají charakter programu a energické, ba přísné výzvy k jeho plnění. Jsou polemická, aniž byly v pravém slova smyslu diskusní, naopak, k diskusi příliš nevybízí. Není v nich zřejmé povědomí o tom, že postoj, který vyvolávají, představuje jednu z mnoha možností. Jsou spíš imperativním voláním k pořádku.

« Pokus o vlast » opatřil P. Pithart historickou částí věnovanou Bolzanově koncepci zemského patriotismu, která v době národního obrození představovala alternativu, již Jungmannův národní program zatlačil do posad. Pithart vynaložil velké úsilí, aby Bolzana aktualizoval jako základnu jakési nové národní obrody. Opíral se přitom o výklad Jana Patočky. Patočka sice v 60. letech připomněl Bolzanovu koncepci jako filosoficky obsažnější, než byla koncepce Jungmanova, ale také ukázal, že Bolzano nebral v úvahu akutnost jazykové otázky, jejíž řešení naopak přinášela Jungmanovu romantická škola. Pithart svou aktualizací Bolzana dospívá k velice konfúznímu programu, který se do současného světa hodí stejně špatně jako metafory o stálosti v lásce a nerozlučitelnosti manželství, jimiž svůj výklad pro názornost provázal, do současné češtiny. Přiřazuje myšlenky z 19. století k dnešním skutečnostem, přestože česká národní identita, která tehdy byla jádrem všech problémů, dnes prokazuje svou nepochybnost o to jednoznačněji, oč je kulturní a morální krize české společnosti hlubší a vleklejší. Pithartova tvrzení, že « po národu je vlastně veta », že jsme za svůj stát nikdy nevzali zodpovědnost a že jsme se nebránili, protože jsme neuměli co svého bránit, bylo by možno přejít jako flagelantské či snad « burcuje » nadsázky, kdyby tak logicky nezpudaly do jeho programu státního vlastenectví či ještě spíš vlastenecké státnosti.

Česká krize – kdy začala ?

V posledních letech se hodně psalo o tom, kdy vlastně začala a jak uboze pokračuje česká národní krize. Srpen 1968 byl opatřen bohatým rodokmenem, který sahá do roku 1948 nebo 1938, nebo rovnou až do roku 1621. V tomto historickém zpytování bylo často víc zoufalství než racionálního odstupu. Dramatické zlomy vždycky zpětně dramatizují dějiny, zvlněná hladina politiky rozvlně hladinu dění, které dávno ustalo a historikové přinášejí nová svědectví. Historická publicistika bývá selektivnější, než je zdravo a nové situace, ať povzbudivé nebo zkrušující, ji podněcují k tomu, aby žasnoucím čtenářům pověděla, že se minulost odehrávala právě tak, jak musela, aby z ní vzešlo to, co se děje teď.

* Viz *Svědectví* č. 59, str. 445 a rozpravu k Pithartově statí se vztahující v čísle 60, str. 797, a v čísle 61 str. 187-208. Mezititulky jsou redakční.

Pithart, pro něhož je historie « sousední » disciplínou, je v tomto směru jedním z nejradikálnějších. Srpen 1968 a to, co předcházelo a následovalo, jeví se mu jako důkaz, že český národ je absolutní repetent, který při zkoušce dospělosti pokaždé propadl. Ve skutečnosti si ostatní Evropa obzvlášť v posledních čtyřiceti padesáti letech v žádném ohledu nevedla líp. V celé té řadě českých selhání, o nichž se v posledních letech psalo – mám na mysli texty, které kolují – jsem nenašel ani jedno, kterému by chyběla věrná obdoba v kterékoli suverenní evropské zemi. Neříkám to proto, abych někoho povzbuzoval k národní hrdosti – té je u nás ruku v ruce s malostí a pokorou trvalý přebytek. Říkám to naopak proto, že to flagelantské vyhlašování vlastní inferiority, ve kterém se skrývá tolik sebelíbosti, je ve skutečnosti sebeheroizací svého druhu, která vyvolává staré národovecké duchy a oživuje ideje, představy a atavismy, které už kdysi zemřely přirozenou smrtí nebo aspoň náležitě vyčpěly. Není pravda, že jsme neměli co svého bránit, ale je pravda, že se u nás do roku 1938 nestačila zformovat a v roce 1968 vůbec neexistovala důležitá struktura, a to struktura profesionální politiky, která by dosáhla úrovně struktur ostatních a měla všechny atributy, které k ní patří, tj. všechna axiomata, nedotknutelné normy a neporušitelné imperativy, celý systém všeobecně, i tou nejextrémnější opozicí sdílených samozřejmostí, které např. vylučují, aby státník, který se stal obětí únosu, něco podepsal a *jeho podpis platil*.

Taková struktura se ale nepřipravuje regresem k starosvětským občanským ctnostem. Stát bez státníků je deficit, ale stát obdařený státníky stojícími v čele jednotlivých občanů ukázněně plnících povinnosti, které si sami neuložili, by u nás znamenal regres mnohem horší, tak jako je absence jakékoli skutečné opozice horší než stav, kdy existuje jen opozice potlačovaná.

Pithart neustále zdůrazňuje dostředivost, kázeň, zodpovědnost za stát, náležitost ke státu, zkrátka rigidní hodnoty a singularitu, jako by dnes otázkou všech byla obroda poslušnosti a podřízenosti autoritám. V jeho výkladech chybí vědomí o *instrumentalitě* státu. Jemu je stát a náležitost k němu niterností, vrcholem občanské stvrzenosti, úhelnou hodnotou. Občan budující vlastní stát a představující přitom sílu odstředivou, oponující, rušivou, se tomu, kdo přijal Pithartovy výzvy, musí jevit jako cosi až frivolního, jako luxus možný jen tam, kde stát žádné akutní nebezpečí neohrožuje. Jenomže integrální a *fungující* státy ve skutečnosti vytvořila jediné občanstva, která si svá práva vyhrazovala předem, jako podmínku občanské poslušnosti a soudržnosti, a ne jako vzdálený cíl či žádoucí odměnu.

Pithart vyslovuje ostrý nesouhlas s těmi, kdo se příliš důrazně dovolávají svých práv a tím dráždí mocné. Trvá, že to je vlastně pohodlné a neplodné, ba dokonce konzumentské. Dovolávat se svých práv ale příliš mnoho pohodlí nepřináší, pohodlnější je naopak svá práva pokud možno vůbec neznat. Konzumentský vztah k státu a konzumentské dožadování se záruk, které má stát občanům poskytovat, se v dnešní době opravdu vyskytují, a to v zemích, v nichž se kombinací tržního hospodářství a sociálních reforem podařilo vytvořit nebývalý stav obecně garantovaného blahobytu. Mluvit o konzumentskosti ve spojitosti s těmi, kdo se svých práv dovolávají u nás, je groteskní.

O tzv. drobné práci

K trvalým tématům posledních let patří nutnost drobné práce. I Pithart mu věnuje mnoho pozornosti, ale logika jeho přístupu posunuje problém do absurdních poloh. Pithart je v rozporu s každodenními realitami a postulát dobře pracovat u něho vyznívá skoro jako jakési nové čehonovství. Říká « ... udělám-li dobrou práci, nemohu alespoň propadnout takovému zoufalství, že se nedá nic dělat, že nic nemá smysl... »

Takovou sebezáchovnou funkci může sehrát jenom práce v několika málo profesích, které se režimnímu systému a jeho dezorganizaci a znehodnocování pracovních výsledků tak či onak vymykají. Pro drtivou většinu lidí je to možné jedině kutilstvím, tj. krajní privatizací. Kdo se snaží o víc, ten podstupuje sisyfovská muka a opravdu se vystavuje riziku, že velmi brzy propadne zoufalému pocitu, že « se nedá nic dělat, že nic nemá smysl... »

« Práci přece měníme především sami sebe, » říká Pithart. Opravdu « především » sami sebe ? Především měníme to, co opracováváme. Sami sebe přitom měníme především tehdy, je-li smysluplnost naší práce natolik evidentní, že při ní sami sebe měníme *mimoděk*, tedy bez zbožného dojetí nad tím, jak nás ta práce krásně mění. To neustále skloňování « dobré práce » a « drobné práce » a teď ještě s Pithartem i « práce drobné » (sám upozorňuje na významuplnost té lumírovské inverze) a dolování jejich hlubších smyslů je přec zřetelným signálem o tom, že to s ní, s jejím uplatněním, není v pořádku. Udělat kus poctivé práce – manuální, duševní, jakékoli !! – a výsledky odevzdat společnosti, to je přec v dnešních poměrech pro většinu lidí naprosto nedostupný luxus.

Pithart přikládá pojmu drobné práce ještě navíc univerzální roli tak jako státu a vlasti a dokonce v ní vidí záruky proti tomu, čemu říká běsy : proti duchu odvety a rekriminací, který by se mohl rozpoutat ve chvíli, kdy se objeví možnost poměry opravdu změnit. Protesty VONS a podobné aktivity mohou prý, rozumím-li Pithartovi dobře, tyto běsy naopak probouzet. Já bych lék proti běsům hledal jinde. Duchu odvety a rekriminací přece v obdobích osvobodivých změn propadají právě ti, kdo předtím byli zticha a nezmohli se na protest, (na jiném místě ostatně Pithart v rozporu sám se sebou říká něco podobného.) Odveta bývá restitucí ztracené důstojnosti a ne pokažené pracovní morálky. Za svou nechut k práci a návyk k drobným podvodům se lidé obvykle příliš nemstí. Mstí se za strach prožitý v pokoře, za pocit hanby, že alespoň neprotestovali. Jako prevence proti běsům by tedy mohly posloužit spíš protesty a dovolávání se práv. To ale Pithart odmítá a ty, kteří se za takové počínání dali zavřít, si pozve, až se z vězení vrátí, na pohovor. Cituje Havlíčka, jenže ten přece protestoval, vyzýval k protestům jiné a dal se za to zavřít. Jako výzvy k příčinnivé práci byly adresovány docela jiné populaci, která pracovala a hospodařila « každý ve své domácnosti », svou práci a svá hospodářství – selské grunty a řemeslnické dílničky právě tak jako redukce, divadla, knihovny a spolky – řídila za docela jiných podmínek a účelnost každé vynaložené námahy ovlivňovala docela jinak, než jak se to děje dnes. (Rozdíl mezi dneškem a dobou Havlíčkovou tedy zdaleka netkví jen v těch rakouských ústavních poměrech a v tehdejších podmínkách pro « vzdělávatelskou » práci, jak se o tom zmiňuje Pithart, ale tkví v celém horizontu práce a lidských aktivit. Je přece řeč o totalitě !)

Pithart dokonce velmi energicky odmítá myšlenku Václava Polanského, který říká, že projev nesouhlasu si zaslouží uznání a podpory i těch, kteří muji o vhodnosti(účinnosti) právě takového projevu nesouhlasu jiné mínění. Zavrhuje tedy starou voltairovskou zásadu, že se zastaneme práv i těch, s nimiž nesouhlasíme ? To se snad přec jen dal unést vlastní stylitickou bravurou a přehlédl, co je jejím obsahem ? Na jiném místě a v jiné souvislosti volá : snad ještě rytířství a gentlemanství v Evropě nevymřelo ! Nevymřelo ? Ať vymřelo. Voltaire byl lepší. Rytíři a gentlemani se přece k podrytářům a podgetlemanům odjakživa chovali jako dobytek. Voltairovská zásada hájit práva těch, s nimiž nesouhlasíme, obстоjí mnohem líp. Pithartova záliba v starobylých ctnostech a ideálech a ve starosvětských příměrech je pozoruhodná a dobře zapadá do celkového duchovního ladění článků « Pokus o vlast » a « Odvahu myslet ».

Uznání a plnou podporu těm, kteří se za činnost ve VONSu dostali do vězení, tedy – jak doufám, jen pro polemický efekt – odmítá a místo ní navrhuje diskrétní pomoc,

kteřá nepodráždí mocné. Taková diskretní pomoc může někdy opravdu dosahovat jakýchsi výsledků, ale přináší i rizika, která by bylo nemoudré podceňovat. Podrážděnost mocných totiž nemá stabilní normu, ani není spontánní lidskou reakcí. Je tedy nepředvídatelná, protože je umělá a dává se podle propočtů jiného řádu. Zítra ji může vyvolat « Pokus o vlast » a snaha o diskretní pomoc se pak snadno přemění v mlčení. A o mlčení občanů se dnešní moc opírá. Interpretuje je jako souhlas, jímž se před světem účinně legitimuje, protože svět tuto hru přijal. V tomto bodě tzv. svobodný svět s totalitou fakticky spolupracuje, přestože mechanismus onoho souhlasu je všeobecně znám. Kromě toho je diskretní pomoc myslitelná jedině v kontrapunktu s celou škálou postupů opačných, protože kdo trpí bezprávím bez protestů, tomu se přece nepomáhá a bez protestů nemá diskretní pomoc žádnou bázi, žádné zázemí, žádnou rezonanci u těch, jejichž « shovívavosti » se dovolává.

Práva a povinnosti

Pithartovy úvahy vybízejí ke sporu i ve věci samotných práv a povinností. Nemyslím, že jeho stanovisko skreslím, když řeknu, že příkaz plnění povinností klade dnešku, zatímco respektování práv koneckonců přece jen odkládá do budoucna. Mně se naopak zdá, že respektování práv nesmí být všeobecně podmiňováno plněním povinností. Běžné představy, které třeba ilustruje výrok « dovolává se svých práv, ale aby plnil své povinnosti, to ne » (necituji nikoho, uvádím jen běžný stereotyp) souvisejí s rudimentárním chápáním pojmů práv a povinností, odvozeným ze sféry služeb a protislužeb, ze sféry « má dáti – dal », která se s lidskými a občanskými právy a svobodami nekryje. Frekventovanost dvojvýrazu « práva a povinnosti », která k sobě oba pojmy přiřazuje jakoby automaticky, nevylučuje možnost chápat je jako opozita. Pokud nepřijmeme pojem povinnosti tak, že by ve výrazu « občanská povinnost » znamenal totéž, co třeba ve výrazu « robotní povinnost », ale pokud mu vyhradíme význam slučitelný jen s všeobecným kódem současné civilizace, pak se podle mého laického mínění mezi oběma často spojovanými pojmy dokonce objeví vztah jakési suksese, který možná Pithartovi bude znít kacířsky nebo rovnou neslušně : nejdřív práva, potom povinnosti !

Je-li totiž občanská povinnost opravdu z jiného světa, než třeba robotní povinnost, pak přece musím požívat určitých práv, abych vůbec mohl zjistit, jaké mám povinnosti. Cožpak neexistují ve významné míře povinnosti, které si občan – jako člen komunisty ovšem, jako člen společenství, které tvoří normy – ukládá sám ? A cožpak ve chvíli, kdy plním povinnosti, nenesu plnou odpovědnost za to, co dělám ? Přesouvá se snad moje odpovědnost ze mne na toho, kdo mi je uložil ? Je-li tomu opravdu tak, pak je odpovědnost nahraditelná kázní a občanská společnost pochoduječím útwarem. Řeknu to jinak : občan civilizované společnosti nese odpovědnost nejen za to, že své povinnosti plní, ale v první řadě odpovídá za to, jaké povinnosti na sebe bere. Mám snad na tento druh « sebeurčení » příliš vysoké nároky ? Nemám. Myslím jen na všechny genocidy, na všechna systematická « porušování zákonnosti » (tenhle horentní eufemismus !), co jich naše století zná. Všechny probíhaly ve znamení dokonale ukázněného plnění uložených povinností.

Je-li tomu přesto tak, že občané mají povinnosti, které si sami neuložili, pak z toho logicky plyne závěr, že jim je ukládají ne-občané. Ale kdo to jsou ? Sekularizovaná božstva ? Ta neexistují. Hrubá síla ? Pak by přece P. Pithart netvrdil, že se jejich plněním měníme k lepšímu. Má snad na mysli povinnosti natolik konstantní povahy, že si je předáváme přirozenou střídou generací ? Těch je ale pramálo a jejich svědomité plnění velmi často dráždí mocné víc než cokoli jiného.

Já ovšem nevzývám chátru, která volá po právech nemajíc smysl pro povinnosti. Ani netvrdím, že nemajíce práv nemáme povinnosti. Tvrdím jen, že není povinností bez práv, protože není povědomí o povinnostech bez povědomí o právech. Jedině ten, kdo na svých právech trvá a je včas i nevčas brání, a *tedy o nich ví* – žádný jiný živý způsob « vědění » o nich totiž, Petře Pitharte, neexistuje ! – jedině ten se může za dnešního stavu věcí dobrat povědomí o tom, jaké jsou jeho povinnosti. Bez takového postoje by vznikla cenzura, v níž by s právy zmizelo i povědomí o tom, že nám jsou upírána. Pithart říká, že nemáme volat mocné k odpovědnosti, protože odpovědnost je nepřenosná. Ponechme stranou logický lapsus, že by viník sám nesl odpovědnost i za to, že bude volán k odpovědnosti. Nepřesnost odpovědnosti neexistuje ani v širším smyslu. Za zneužití moci nese přece odpovědnost nejen pachatel, ale i ten, kdo mlčí a nezasáhne se oběti. Svědek, který mlčí, nese přece těžkou odpovědnost i ve smyslu zákona.

Je odpovědnost nepřenosná ?

A je tu ještě prastará představa, že vážnými zločiny, ať je spáchal kdokoli, je spoluvinen celý lidský druh. Byla spojována s mnohými mystifikacemi, a tedy i mnohokrát vyvrácena. Byla také zneužívána viníky a tedy karikována a vyvrácena dvojnásob. Nicméně právě národní zkušenost, jakou poskytuje totalitní stát, napovídá, že s ní lidstvo přece jen není hotovo. Bez této představy bychom přece ani neznali pojem svědomí, a vina a soud byly by jen institucionalizovanou podobou msty. Petr Pithart se k této myšlence blíží z jiného konce, když zdůrazňuje pouta, která nás spojují s mocným a upozorňuje na skryté zájmové srozumění mocných s ovládanými. To jsou jistě věci nanejvýš důležité, a chce-li je Pithart zevrubně pochopit a popsat, pouští se do dobrého díla. Nechápu jen, v jakém směru by jeho úsilí mohly překazit aktivity jiné, které tak rozčileně zamítá. Kdyby ustaly, pak by přece i jeho úsilí ztratilo smysl a praktický cíl. Zkoumání onoho « skrytého srozumění » mocných a ovládaných je přece podnětné hlavně potud, sleduje-li se v jeho žitém působení, a tedy jako protiklad i komplement nesrozumění, a to skrytého i neskrytého. Bagatelizovat jedno pro druhé je hluboký omyl, tak jako programovat, ba striktně požadovat jakousi všeobecnou celonárodní sebekritickou introspekci, po níž by se prý teprve, jak praví Pithart, mohlo « začít něco užitečného podnikat ». Pithartova interpretace dnešní situace se mi zdá téměř tak neadekvátní jako jeho poukaz k Andersenově známé pohádce. Slovo o tom, že král je nahý, má prý být vyřčeno v pravý čas. Pithart věří, že až ta chvíle nastane, dítě z Andersenovy pohádky se najde a pravdu o královi nahotě vysloví. Do té doby o tom pomlčme, míní Pithart, stejně to každý ví a král se nemá zbůhdarma dráždit. Jenomže to dítě se do Andersenovy pohádky dostalo právě proto, že se o vhodnost či nevhodnost chvíle nestaralo. Ve vhodnou chvíli by ta slova nepronесlo dítě, ba ani dvorní šašek, ale dvořan. A Andersenovu pohádku by pak byla jen ubohou anekdotou. Anekdotou o dvořanovi, který se posmíval králi, až když se kácel trům.

Josef Volhryzek (Praha)

Několik poznámek k Pithartově « Pokusu o vlast »

Petr Pithart se snaží najít východisko ze situace takřka ztracené : demoralizovaný národ, stát, který je nástrojem občanského útlaku a nikoli ochranou podmínek občanského života, vláda, prohlubující rozpad všeho národního konsensu v morální nihilismus a